

ÇAMLICA YAYINLARI

TEFSİRE ADANMIŞ BİR ÖMÜR
MUHSİN DEMİRCİ

Editörler

Prof. Dr. Ali KARATAŞ
Prof. Dr. Gökhan ATMACA



İstanbul 2024



ÇAMLICA YAYINLARI

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 49378

ISBN 978-625-8427-61-5

Yayın Numarası: 135

Kitabın Adı

Tefsire Adanmış Bir Ömür
Muhsin Demirci

Editörler

Prof. Dr. Ali KARATAŞ
Prof. Dr. Gökhan ATMACA

Kapak ve Sayfa Tasarımı

İFAV

Baskı ve Cilt

Uzunİst Dijital Matbaa A.Ş.
Akçaburgaz Mah. 1584 Sk. No: 21
Esenyurt / İstanbul
Tel: +90 212 945 48 42
Sertifika No: 68922

1. Baskı: İstanbul, Aralık 2024

Copyright © Bu eserin bütün hakları İFAV'a aittir.
Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Çamlıca Yayınları İFAV Organizasyonudur.

Çamlıca Yayınları

Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL

Tel: +90 216 651 15 06 Faks: +90 216 651 00 61

camlica@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

MÜTEŞÂBİHU'L-KUR'ÂN KONUSUNA BAKIŞI

Yakup BIYIKOĞLU

Giriş

Müteşâbihu'l-Kur'ân/Kur'ân'ın müteşâbihleri, Kur'ân ilimlerinin önemli konularından biridir. Zira müteşâbihler, Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafzının hem de manasının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu konu günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Buradan hareketle biz de günümüz müfessirlerinden Muhsin Demirci'nin müteşâbihlere bakış açısını ortaya koymak için bu çalışmayı derlemeye çalıştık.

Müteşâbih ayetlerin dışındaki ayetlere “muhkem” denmekte olup bunlar, anlaşılmasında herhangi bir müşkül olmayan kesin nas olarak kabul edilirler. Müteşâbihin ne olmadığını epistemolojik olarak görebilmek için zıddı olan muhkemi tanımlamak elzem olacaktır. Dolayısıyla ıstılah olarak muhkem; “kendisi ile neyin kastedildiği anlaşılabilir derecede açık olan; yine nazım ve te'lif itibarıyla herhangi bir ihtilafa sebebiyet vermeyen ve tek bir anlama delalet eden ayet”¹ demektir. Suyûti (öl. 911/1505) ise genel anlam vererek muhkemi şöyle tanımlar: “İster zâhir ister te'vil olarak kendisi ile neyin murat edildiği bilinen şeydir.”² Bu tanımlardan hareketle belirtilecek olursa anlaşılma konusunda muhkem naslara dair bir sorun yoktur.

Müteşâbihu'l-Kur'ân'a dair çok sayıda telif edilmiş matbu, yazma ve kaynaklarda isim olarak zikredilen çalışmaların olduğundan bahseden Demirci, bu çalışmaların konu merkezli olarak müteşâbihât meselesini ele alan eserler niteliğinde

1 Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım el-Bâkallânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. 'İsâm el-Kudât (Beyrût: Dâru'l-Feth, 2011), 2/780; Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 375; Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2002), 227.

2 Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebebetü Dâru't-Türâs, ts.), 3/3.

olmadıklarına dikkat çeker. O, bunların müteşâbih âyet ya da lafızların tefsirinden ibaret olduklarını söyler. Buradan hareketle “konunun ilgili olduğu alanı incelemeye yani müteşâbih ile neyin kastedildiğini, müteşâbih olduğu ileri sürülen âyet veya lafızların hangi özellikleri taşıdığını ve söz konusu nitelikteki nasların nasıl yorumlanacağı gibi hususları ele almak gayesiyle” *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine (Müteşâbihâtü’l-Kur’an)* adlı kitabını telif ettiğini söyler.³

Kapsam olarak belirtecek olursak bu çalışmamızda Muhsin Demirci’nin *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine* isimli eserini merkeze alarak onun Kur’ân’ın müteşâbihlerine bakışını değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu eserin giriş kısmında ele aldığı Kur’ân ilimlerinin doğuşu ve tedvinine dair belirttiği hususlara değinmeyeceğiz. Yine müfessirin, mukayese olması için müteşâbihler konusunda açıklamalarda bulunduğu *Tefsir Usûlü* ve ilgili diğer eserlerine de müracaat edeceğiz. Ayrıca konunun temellenmesi ve bu hususta tanımlamalar konusunda bize ışık tutacak lügatlere, asli ve tali olan Tefsir usûlü kaynaklarından ve ansiklopedik kaynaklardan yararlanacağız.

Araştırmamızda Muhsin Demirci özelinde Müteşâbihâtü’l-Kur’ân meselesine bakış açısını irdeleyeceğiz. Başka bir deyişle alana ne tür bir bakış açısı sunduğunu, bir yenilik getirip getirmediğini ortaya koymaya çalışacağız. Tetkiklerimiz sonunda elde edilecek veriler ile modern döneme dair müteşâbihler konusuna nasıl yaklaşımlarda bulunulduğunun tespiti çalışmamızın ana hedefi olacaktır.

1. Müteşâbihü’l-Kur’ân Konusuna Genel Bir Bakış

1.1. Müteşâbihin Tanımı

Müteşâbih lafzı, “ş-b-h” fiil kökünün tefâ’ül kalıbında ism-i fâildir. Bu kelime kök anlamı itibariyle “eş, benzer” manasına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bu fiil kökünden türemiş “şubbihe”, “teşâbehe” ve “müteşâbihun” ifadeleri zikredilmektedir.⁴

Müteşâbih, terim anlamı olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Sahabe ve tâbiîn âlimlerinden gelen rivayetler ışığında müteşâbih; kendileriyle amel edilmeyen mensûh ayetler; değişik yorumlama ihtimali olan ayetler; kıyâmetin saati, hurûf-u mukatta’a, Deccal’in çıkışı gibi sadece Allah’ın kendi ilmine hâs kıldığı

3 Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 11-12.

4 Râğıb el-İsfahânî, “Ş-b-h”, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts.) 254-255; Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “ş-b-h”, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdir, 1431) 13/503-506.

bilgiler; kendisinden ne kastedildiği anlaşılamayacak kadar kapalı olan hususlar; anlaşılmasında hârici bir delile ihtiyaç olan ayetler; helal ve haramlar dışındaki ayetler olarak izah edilmiştir.⁵

Muhsin Demirci müteşâbih kavramını ifade etme ve tanımlama hususunda eksikliklerin bulunduğunu söyleyerek ve rivâyetleri de dikkate alarak müteşâbihi şöyle tanımlar:

“Müteşâbih, manaları bilinemeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup bu manalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflere denir.”⁶

Bu durumda kavramın tam zıttı olan muhkem ise “kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılabilir derecede açık olan, nazım ve te'lifi itibariyle herhangi bir ihtilâfa yol açmayan ve tek bir anlama delâlet eden âyetler” olarak tanımlanmıştır.⁷

Özetlenecek olursa ona göre Kur'ân'ın müteşâbih ayetleri dışında kalanlar, muhkem ayetler olup bunlar, Kur'ân'ın asıllarıdır. Dolayısıyla o, ayetlerin yorumlanması ve manalarının anlaşılabilmesi için müteşâbih ayetler üzerinde durulmasının gerekli olduğunu söyler. Muhkemlere gelince daha açık seçik olmaları hasebiyle bunların üzerinde fazlaca durulmasına hacet olmadığına dikkat çeker.⁸ Şimdi Kur'ân'da muhkem-müteşâbih olarak sınıflandırılan ayetlerin varlığının tahliline geçelim.

1.2. Kur'ân'da Müteşâbihlerin Varlığının Tahlili

Kur'ân'da muhkem ve müteşâbihle ilgili üç ayet söz konusudur. Bunlardan ilki Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu ifade eden Hûd sûresi'nin 1. ayetidir. Bu ayet mealen şöyledir: *“Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”*

Zümer sûresi 23. ayette ise Kur'ân'ın tüm ayetlerinin müteşâbih olduğu ifade edilir. Ayetin meali şöyledir: *“Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve*

5 Müteşâbihin zıddı muhkem ile mukayeseli olarak anlamları için bk. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, 3/3-4.

6 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 38.

7 Bâkılânî, *el-İntisâr*, 2/780; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 375; Zürcânî, *Menâhîlü'l-irfân*, 227; Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 39.

8 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 40.

kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi dalalette bırakırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”

Âl-i İmrân sûresi 7. ayetinde ise Kur'ânî nasların bir kısmının muhkem ve bir kısmının da müteşâbih oluşuna işaret edilmektedir. Şöyle ki ayette meâlen şöyle buyrulur: *“Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısmı âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bunu) yalnız aklı selim sahipleri düşünüp anlar.”*

Demirci, bu âyetleri sıraladıktan sonra Al-i İmrân sûresi 7. ayetinin, yalnızca Kur'ânî nasları sınırlandırmaya tâbî tutması vasfını haiz olmasıyla değil, müteşâbih âyetlerin mana olarak anlaşılıp anlaşılamayacağı hususu ile öne çıktığına dikkat çeker. Ona göre âyeti bu yönüyle dikkate almak gerekir. Bu âyet hakkında mütevâtir bir kıraate dayanarak “vakf-ı lâzım”ın yerini tayin ettikten sonra meselenin anlaşılacağına dikkat çekerek seleften başlayarak günümüze değin müfessirlerin görüşlerini eklektik olarak aktarır.⁹ Demirci'nin bu husustaki kanaatini, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (öl. 1942) *“...müteşâbih âyetleri ancak Allah bilir...”* âyetinden hareketle ilimde rûsûh sahibi olanların müteşâbih âyetlerden bir şey anlamadıklarını iddia etmenin doğru olmayacağını, çünkü Kur'ân'da anlaşılmayan hiçbir şeyin mevcut olmadığı¹⁰ sözünden mülhem olarak doğrudan şu şekilde aktarabiliriz:

“Görüldüğü gibi ayette geçen te'vil lafzını 'hakikat' ve 'beyan' manasına alarak müteşâbih nasların manalarını Allah'a havale eden görüş sahiplerinde tam bir teslimiyet vardır. Esasen te'vile hakikat anlamı verilerek bu manada bir bilgiyi Allah'a havale etmek makul görölse de 'beyân' manasına alınan müteşâbih nasların te'vilini insandan tamamen nefyederek Allah'a isnâd etmenin makul olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira bu, muhatapların hem hakikatini hem de manasını anlamadıkları âyetlerle karşı karşıya kalmaları demektir. Hâlbuki insan müteşâbihlerin mahiyet ve hakikatini anlama imkânına sahip olmasa da zâhiri manalarını anlayabilecek durumdadır. Çünkü bir şeyin hakikatini, kühnünü anlamak başka, manasını anlamak başkadır.”¹¹

9 Bk. Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 45-47.

10 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 2/1046-1047.

11 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 47.

Bu şekilde o, müteşâbihlerin hakikat boyutunun Allah'a havale edilmesinin teslimiyet işi olduğunu belirtse de beyan olarak te'vil edilebileceğine ve bu şekilde bu tür nasların zâhirî manalarının anlaşılabilmesine işaret eder.

1.3. Kur'ân'da Müteşâbih Ayetlerin Bulunmadığı İddiası

Demirci, Kur'ân'da müteşâbih ayetlerin bulunmayışına dair iddianın Süleyman Ateş'e ait olduğunu söyler. Zira Ateş, Âl-i İmrân sûresi 7. ayet üzerinden bu hususa dair delil getirir. Zira Âl-i İmrân sûresinin ilk ayetleri Necran Hristiyanları hakkında nazil olmuştur.¹² Sûrenin nüzul sebebine dair rivâyetlerden hareketle Ateş, ayette zikredilen müteşâbihin Kur'ân-ı Kerim'e değil, Kitâb-ı Mukaddes'e ait müteşâbih ayetler olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre ayette geçen "el-Kitâb" ifadesinden maksat, Kur'ân değil aynı kaynaktan gelen Tevrat ve İncil'in asıllarıdır. Bu takdirde bu ayetleri te'vil ettikleri için zemmedilen kimseler sahâbiler değil, Ehl-i Kitâb'ın âlimleridir. Nitekim Ateş'e göre Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur'ân ayetlerini farklı manalara çekerek te'vil eden kimse yoktu.¹³

Demirci ise Âl-i İmrân sûresi 7. ayetteki "el-Kitâb" lafzının Tevrat ve İncil oluşunu kabul etmez. Zira ona göre bundan önce geçen (عليك) zamirinin Hz. Peygamber'e değil de Hz. Mûsa ve Hz. İsâ'ya indirildiğini söylemek Kitâb-ı Mukaddes'in Resûlullah'a indirildiği anlamına gelir. Bu fikir kabul edilemeyeceğinden dolayı ayetteki kitaptan maksat Kur'ân'ın kendisidir. Sözü edilen müteşâbihler de Kur'ân'a aittir.¹⁴ Böylece Demirci, Kur'ân'da müteşâbih ayetlerin varlığını kabul eder; Hûd sûresi 1. ayetteki "Kitâb'ın muhkem kılınması" ve Zümer sûresi 23. ayetteki "Müteşâbih Kitâb" ifadelerinin lügavî mana ifade ettiklerini söyler.¹⁵ Âl-i İmrân sûresi 7. Ayetteki "muhhem ve müteşâbih" lafızlarının ise ıstılah anlamında kullanıldığını savunur.

Sonuç olarak belirtilecek olursa Âl-i İmrân sûresi 7. ayetteki hitap tarzından hareketle Hz. Peygamber'i müteşâbihâta tâbi olmaktan uzak durmayı emretmesi ve müfessirlerin bu husustaki genel yaklaşımları Kur'ân'da müteşâbih ayetlerin varlığını açık olarak göstermektedir.

12 Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, thk. Eymen Salih Şaban (Kahire: Daru'l-Hadis, 2003), 79-80.

13 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 2/14-15

14 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 51.

15 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 53-54

1.4. Müteşâbihlerin Kur'ân'da Bulunmasının Hikmetleri

Demirci, Tefsir usûlüne dair birtakım kaynakların müteşâbihlerin Kur'ân'da bulunmasının hikmetlerinden haber verdiğini beyan eder. Ana hatlarıyla bunları şöyle sıralamak mümkündür¹⁶:

- Müteşâbih naslar sayesinde âlimin cahile olan üstünlüğü ortaya çıkmış olur.
- Bu tür nasların Kur'ân'da bulunması, insan için bir imtihan vesilesidir.¹⁷
- Şayet Kur'ân'ın hepsi muhkem olsaydı, bu durumda tek bir mezhep uygun olur, diğerleri geçersiz olurdu. Bu durum da karşı fikirlerden faydalanmaya engel teşkil eder.¹⁸
- Bunlar insanın kendi acizliğini, Allah'ın ise kudretini ve ilminin yüceliğini anlamaya vesile olur.
- Müteşâbihler, Kur'ân üzerine düşünmeye ve araştırmaya sevk eder.
- Kişi bunlarla düşünme becerisini geliştirerek kendini taklit karanlığından kurtarır.
- Müteşâbihlerin anlaşılması hususunda havas ile avamın idrak farkı ortaya çıkar. Havas müteşâbihler ile muhatap olurken; avam da muhkemlerle hakikate ulaşır.
- Müteşâbihleri anlamamanın zorluğu, sevabın çokluğu anlamına gelir. Dolayısıyla bunlar, sevap kazanmaya vesile olur.
- Müteşâbihler sayesinde Kur'ân'ı ezberlemek kolaylaşır.
- Müteşâbihler, lügat, nahiv, fıkıh usûlü gibi ilimleri öğrenmeye sevk eder.¹⁹

Görüldüğü üzere Muhsin Demirci, bütün bu hususları yorum yapmadan sıralama cihetine gider. Sadece bazı maddeleri kısaca açıklar.

16 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 55-58.

17 Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 374.

18 Fahreddîn er-Râzî, *Esâsu't-takdîs fî ilmi'l-keîâm*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayınları, 2014), 224.

19 Râzî, *Esâsu't-takdîs fî ilmi'l-keîâm*, 224-225; Zürkânî, *Menâhîlül-irfân*, 235-237; bu hikmetlerin bir kısmı için bk. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, 3/30-32; ayrıca müteşâbih ayetlerin Kur'ân'da bulunmasının hikmetlerine dair sistematik olarak bütüncül malumat için bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 44. Baskı, 2015), 168-169.

2. Müteşâbihü'l-Kur'ân'da Nitelik Sorunu

Muhsin Demirci, müteşâbih ayetler için “bilinmezlik”, “kapalılık” ve “benzer anlam tercihi konusunda zorluk” şeklinde üç vasıftan bahseder. Bu hususları özetle açmaya çalışalım.

Demirci, bilinmezlik hususunu, bazı ayetlerin manasını sadece Allah'ın ilminde oluşuna bağlar. Dolayısıyla onun nazarında müteşâbihlerin mutlak olarak delalet ettiği hakikatin bilgisi Allah'a aittir.

Yine ona göre ayetlerin bir kısmı bazı yönlerden kapalılık arz eder. Bu sebeple bu ayetlerin yorumlanmasında farklı naslara ihtiyaç vardır. Bu tür ayetler farklı naslarla açıklanır.

Benzer ifadelerin tercihindeki zorluğa gelince Demirci, müteşâbihlik vasfının sadece manalarda bilinmezlik ve kapalılık olan ayetlere has olmadığını söyler. Ona göre bunların aynı zamanda birden çok anlam ihtiva etmelerinden dolayı muayyen bir manayı tercih/belirleme hususunda ayetlerde müteşâbihlik bulunur. Yukarıda zikredilen ilk iki nitelik insanın gücünü aşan bir özelliktir. Fakat üçüncüsü ise ilimde rüsuḥ sahibi kimselerin anlayabileceği ayetlerdir.²⁰

Demirci, müteşâbih ayetlerin bu vasıflarının bir bilgi problemi olduğunu ifade eder. Başka bir deyişle o, müteşâbihât konusunu dil hususuna değil, bilgiye bağlar. Çünkü ona göre müteşâbih ayetler metafizik alana tekabül etmektedir. İnsanlar bu alana dair bilgilerini ancak vahiy yoluyla edinirler. Bu husustaki bilginin azlığı, muhtemelen eksik ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecektir. Ayrıca Demirci, müteşâbihlerin kapsamını genişleterek çok anlamlı ayetleri de müteşâbihin kapsamına dâhil eder.²¹

3. Kur'ân'daki Müteşâbihlerin Nicelik Açısından Durumu

Demirci, Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbihlerin miktarı hakkında net bir rakam vermenin oldukça zor olduğuna dikkat çeker. Çünkü tespit edilebilecek sayıda ittifak etmek mümkün değildir. Ancak bu hususta bilinebilecek şey, müteşâbihlerin muhkemlere nazaran miktarının az olmayışındır. Bu da Âl-i İmrân sûresi 7. ayetten hareketle anlaşılmaktadır. Zira ayette sözü edilen “Ümmü'l-Kitâb” terki bindeki *ümm* kelimesi “ana, kaynak, kendisine başvuru olan temel umde” anlamında kullanıldığı gibi başka anlamda da “çoğunluk, umum” manasına da delalet etmektedir.

20 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 63-64.

21 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 64-66.

Dolayısıyla buradan muhkem ayetlerin fazla oluşu, müteşâbihlerin ise daha az olduğu anlaşılmaktadır.²²

Müfessirin beyanına göre müteşâbihlerin Kur'ân'da azımsanmayacak oranda fazlaca yer işgal etmeleri hiçbir zaman Kur'ân için bir eksiklik olarak kabul edilemez. Bilakis müteşâbihlerin Kur'ân'da bulunması, yorum açısından zenginliğe yol açmaktadır. Tabii olarak bu durum ise Kur'ân'ın mucize bir kitap oluşuna işaret eder.²³

4. Müteşâbihlerin Tasnifi

Modern dönemde Kur'ân'ın müteşâbihleri farklı şekillerde tasnif edilmektedir.²⁴ Bu dönemde yaşayan Demirci ise müteşâbihleri tasnif ederken Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 502/1108) tasnifini esas almıştır.²⁵ Buradan hareketle onun bu konudaki klasik tasnif geleneğini devam ettirdiği söylenebilir.

4.1. Hakikî/Mutlak Müteşâbihler²⁶

Beşerin anlamaya kâdir olmadığı, hakikatini sadece Allah'ın bildiği müteşâbihlerdir. Hurûf-u mukatta'a, Rûh, Dabbetü'l-arzın çıkış vakti, kıyametin saati, ahiret halleri, sûra üfürülme vakti, vb. konular bu mahiyettedir. Mutlak müteşâbihlere dair lafızların te'vil edilemezliği hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.²⁷ Muhsin Demirci, haberî sıfatları bu kategoride zikretse de bu tür sıfatların te'vil edilmesi konusunda âlimler arasında bir ittifak yoktur.²⁸

4.1.1. Hurûf-u Mukatta'a

Demirci'ye göre, Kur'ân-ı Kerim'de bazı surelerin başında bulunan bu kesik harfler, "zâhirî itibariyle herhangi bir manaya delalet etmediklerinden dolayı" *hakikî müteşâbih* olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte selef âlimleri, bu harf-

22 İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtübî, *el-Muvafakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr İbn Hasan Âli Selmân (y.y: Dâru İbn Affan, 1997), 3/307; Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 66.

23 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 67.

24 Bu tasnifler konusunda bk. Bilal Deliser, "Müteşâbihu'l-Kur'ân'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014 (18/1), 5-35.

25 Bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, 254-255.

26 Demirci Tefsir Usûlü isimli kitabında hakikî müteşâbihler için "Mutlak Müteşâbihler" başlığını kullanmaktadır. Bk. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 156.

27 Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 376-382; Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 68.

28 Haberî sıfatların ihtilafı konusunda ihtilaf söz konusudur. Zira bu konuda kelâm ilminde; Müşebbihe ve mücessime'nin "teşbih ve teccîm", Mu'tezile'nin "ta'tîl", Selef'in "tefvîz" ve Halef'in "te'vil" yöntemlerinden bahsedilir. Bu hususta detaylı bilgi için bk. Vezir Harman, *İbrahim Lekânî'nin Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 176-177.

ler ile maksadın ne olduğuna dair birtakım yorumlarda bulunmuşlardır.²⁹ Bu yorumların bazıları şöyledir: “Mukatta’a harfleri Allah’ın isim ve sıfatlarına işaret eder”, “Allah bu harflerle surelere yemin ederek başlar”, “bu harfler, başında bulundukları surelerin isimleridir” ve “bunlar, iman etmeyenlerin dikkatlerini çekmek için konulmuştur”.³⁰

Demirci, rivâyetlere göre bu kesik harflerin Kur’ân’da bulunmasının hikmetlerinden bir kısmını sıraladıktan sonra selef âlimleri nazarında bunların Kur’ân’ın sırrı olarak kabul edildiğini söyler. O, modern döneme ait âlimlerin “bu harflerin inanmayanların dikkatini çekmek için zikredildiği” hususu üzerinde yoğunlaştıklarına işaret eder.³¹ İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi âlimler, bu harflerin manalarını Allah Resulü’nün bildiği kanaatini taşırlar. Aksi takdirde Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in bilmediği ayetlerin olduğunu söylemek gerekir. Bu da nübüvvet makamı için mümkün değildir.³²

4.1.2. Gayba Dair Haberler

Elmalılı terim olarak *gayb* kavramını, “insan bilgisinin ulaşamadığı ya da zâhirî ve bâtinî duyular alanı dışında kalan ve akıl tarafından idrak edilemeyen şeyler” şeklinde tanımlar.³³ Yine ona göre gaybın bilgisi sadece Allah’ın katında olduğu için gayba dair ayetlerin mahiyeti de Allah’ın ilmi dâhilindedir. Dolayısıyla bunlar metafizik alana taalluk eder. Binaenaleyh bunlar hakkında sırf akıl yürütme yöntemi ile bilgi sahibi olunamaz.³⁴

İslam âlimleri gaybı; Allah’ın ilmini yalnız kendine hâs kıldığı mutlak gayb ve bir kısmını ise bazı insanlara bildirdiği izâfî gayb/nisbî gayb şeklinde iki grupta ele almışlardır.

Mutlak gayb çerçevesinde Lokman sûresi 34. ayette zikredilen “*Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah’ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez, ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır*” şeklinde anlaşılan ve mugayyabât-ı hamse (beş bilinemez) olarak isimlendirilen husus, müfessirlerin üzerinde çokça durdukları konulardandır. Bu meyanda Süleyman Ateş, yağmurun ne zaman yağacağını ve çocukların cinsiyetlerinin mevcut şartlarda

29 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 68.

30 Suyûtî, *el-İtkân fî ulumi’l-Kur’ân*, 3/21-30.

31 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 70-74.

32 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 74-76.

33 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/ 176.

34 Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili* 1/172-176.

teknolojinin imkânlarıyla bilinebildiğini ve alanın mütehasşısı tarafından bu iki husus tespit edilebildiği için bunların gayb olmaktan çıktığını; dolayısıyla riva-yetler bağlamında Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeylerin beş değil, üç oldu-ğunu söyler.³⁵ Fakat Demirci, bu husustaki tecrübi bilgilerin gaybı bilme anlamına gelmeyeceğini ve bunların belli merhalelerden geçerek müktesebatla kazanılmış bilgiler olduğu kanaatini taşır. Ayrıca o, bu şekilde elde edilen bilginin de zannî delilin ötesine geçemeyeceğini ifade eder.³⁶

Demirci; nisbî müteşâbihlerin ise mutlak müteşâbihlerde olduğu gibi “biline-mezlik” vasfı olmayışı nedeniyle izafî müteşâbihlere dâhil edilebileceğini söyler. Zira ona göre nisbî müteşâbihlerin anlaşılabilirliği imkân dâhilindedir. Sonuç olarak belirtilecek olursa nisbî gayb grubuna dâhil edilen ayetler, bir takım meziyet ve ka-biliyete sahip olan kişiler tarafından Kur’ân bütünlüğü içerisinde yorumlanabilir.³⁷

4.2. İzâfî Müteşâbihler

Demirci, izâfî müteşâbihlere “kastedilen mananın anlaşılmasında bir kari-neye (delile) veya hâricî bir açıklamaya ihtiyaç gösteren hafî, müşkil, mücmel, mübhem, müevvel, mutlak ve âmm (genel manalı) âyetlerle garib kelimeler ve dil-cilerin manalarında ihtilaf ettikleri lafızların bulunduğu ayetler” şeklinde tanım-lama yaptıktan sonra, ayetteki ibarenin uzunluğu-kısalığının, takdim ve tehirinin müteşâbihliğe sebep olduğunu ve yine kozmolojik ayetlerin de bu kategoride ele alındığını söyler.³⁸ İzâfî müteşâbihler zamanla bilim ve teknolojinin imkânlarının gelişmesi ve bilim dallarının sunduğu bilgiler ve tecrübeler ile birlikte tefsir edil-diği takdirde muhkem hale gelebilirler.³⁹

Buradan hareketle söylenecek olursa özellikle kevnî ayetlerdeki müteşâbihlik durumu, ilmin ışığında zamanla bilinmezlik durumundan çıkıp bilinebilen hale ulaşabilir. Nitekim Celal Kırca'ya göre ilimlerin gelişimine bağlı olarak bir takım Kur’ân ayetlerinin yorumlanmasında değişimler olabilir. Bu minvalde müfessir-ler, birtakım kevnî ayetlere eldeki ilmî verilere göre manalar verebilmektedirler.⁴⁰

35 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 7/81-82.

36 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 79-80. Yine o, Rûh, Sûr, Dâbbetü'l-arz, haberî sıfatlar (müteşâbihâtü's-sıfat); yaratılış, Ars, Kürsi, Kalem, Levh-i Mahfuz, Sidretü'l-Müntehâ ve Beyt-i Ma'mûr gibi bazı müteşâbihleri de mutlak gayb içinde mütalaa eder. Bk. Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 81-84.

37 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 86.

38 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 86.

39 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 111-112.

40 Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler: (münasebeti-yorumu-yorumcuları)* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1982), 264; Yine Kur'ân'a bilimsel yöneliş ve bunların problemleri konusunda bk. Celal Kırca, *Kur'ân ve Bilim* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2 baskı, 1997), 58-66.

4.2.1. Lafzî Müteşâbihler

Demirci'ye göre lafzî müteşâbih iki kısma ayrılır: Bunlara müfred müteşâbihler ve mürekkeb müteşâbihler denmektedir. Bu iki kısmı alt başlıkları ile özetleyecek olursak müfred müteşâbihler, ayetteki kelimenin mana cihetinden kapalı olması veya Araplar arasında yaygın kullanımı olmadığı için bilinmeyen *garip lafızlar*; bir lafzın birden fazla manaya gelmesi ve bu manalardan birisini tercih etme zorunluluğu hâsıl olması şeklindeki *müşterek lafızlar* olarak iki kısımda mütalaa edilir.⁴¹ *Mürekkeb lafızlar* da kelâmı uzatmak (itnab) veya kısa tutmak (ihtisar) yoluyla meydana gelen müteşâbihler olarak nitelenir.⁴² Müfessir, mürekkeb müteşâbihleri ise icaz sebebiyle ortaya çıkan müteşâbihlik, itnâbın yol açtığı müteşâbihlik ve nazımdaki tertipten doğan müteşâbihlik şeklinde üç alt başlıkta tasnif eder.⁴³

4.2.2. Manevî Müteşâbihler

Manevî müteşâbihlik hususunun, ayetlerin manalarında gerçekleştiği de vâkidir. Bu durum da ayetin anlamının açık olmaması ve birden fazla anlama gelmesi şeklinde gerçekleşir. Allah'ın kudretine işaret eden ve ilmî tefsire konu olan ayetler bu başlık altında değerlendirilebilir.⁴⁴

Demirci burada kevnî ayetler bağlamında manevî müteşâbih özelliği taşıyan ayetlerin tefsirine dair ilk dönem müfessirlerden İkrime'den (öl. 105/723) ve Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210); modern dönemde Reşid Rıza (öl. 1935), Elmalılı (öl. 1942), Ahmed Mustafa el-Merâğî (öl. 1952) ve Süleyman Ateş gibi müfessirlerden örnekler sunar. Binaenaleyh bunların manevî müteşâbih kategorisine giren lafızlara mana verdiğini izah etme cihetine gider.⁴⁵

Sonuç olarak Demirci, bu tür müteşâbihlerin ilmî tefsirin konusu oluşuna dikkat çekerek bunların farklı olarak yorumlanabileceğini ancak bu farklılıklar bağlamından koparılmadığı takdirde tenakuz olmayacağına dikkat çeker. Zira ona göre ilmî gelişme ve açılım esasında bilimin ilerlemesi ve insanoğlunun bilgi sınırlarının genişlemesi iki önemli umdedir. Elbette bilimde nihaî nokta bulunmayışı nedeniyle gelecek yıllarda bu konuda daha farklı izahlar ve yorumlar

41 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 87-90.

42 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 90.

43 Bu başlıklarda ayetler üzerinden verdiği örnekler için bk. Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 90-96.

44 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 96-97.

45 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 98-104.

yapılacaktır. Bu husus da Kur'ân'ın çağlar üstü bir kitap oluşunun ve tükenmeyen engin manaları ihtiva ettiğinin açık bir göstergesidir.⁴⁶ Yine müfessirimiz bir başka eserinde, bu minvalde kâinatın genişlemesinden, göklerin ve yerin içindeki insanın yaratılışına kadar hem bilimsel hem de konulu tefsir bağlamında birtakım izahlarda bulunur.⁴⁷

4.2.3. Hem Lafzî Hem Manevî Müteşâbihler

Bazı durumlarda müteşâbihliğin sebebi hem lafızdan hem de manadan kaynaklanabilir. Dolayısıyla bazı ayetlerde hem dilsel hem de anlamsal teşâbüh olma durumu ortaya çıkabilmektedir.

Demirci, lafız ve mana cihetiyle olan müteşâbihleri; kemmiyet yönüyle (umum-husus), keyfiyyet yönüyle (vücûb-nedb), zaman yönüyle (mensûh-muhkem) ve mekân yönüyle (örf-adet) şeklinde alt başlıklara ayırır ve bu başlıkları örnekler vererek açıklar.⁴⁸

Görüldüğü üzere müfessir, lafzî müteşâbihleri bu şekilde üç kısımda tasnif ederken Tefsir usûlü kitabında ise lafzî müteşâbihleri, *lafzî müteşâbihler* ve *manevî müteşâbihler* olarak iki kısma ayırdıktan sonra lafzî müteşâbihleri, *garip lafızlar* ve *müşterek lafızlar* olarak iki alt başlıkta ele alır. Manevî müteşâbihleri de tek başlık takdim ederek bunları örneklerle açıklama cihetine gider.⁴⁹

5. Müteşâbihlerin Te'vîli Sorunu

Muhsin Demirci eserinin ikinci bölümünde müteşâbihlerin te'vili konusuna çözümleme getirebilmek için te'vilin anlamı, alanı, şartları, çeşitleri ve te'vil ile tefsir arasındaki farklar gibi hususlarda birtakım bilgiler verir.⁵⁰ Onun müteşâbih ayetleri yorumlama yöntemine geçmeden önce te'vil kavramı hakkında genel bilgi vermek konunun temellendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Te'vil kavramı; döndürmek, bir şeyi varacağı yere vardırman manasına gelen e-v-l kökünden tef'îl kalıbında mastardır.⁵¹ Bu lafız, *Te'vilü'l-Kelâm* terkibi olarak kullanıldığında “sözün akıbeti ve varacağı sonuç” anlamlarına tekabül

46 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 105.

47 Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yayınları, 8. Baskı, 2014), 57-104.

48 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 105-112.

49 Bk. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 160-168.

50 Bu hususlardaki izahlar için bk. Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 116-126.

51 Râğib el-İsfahânî, “evl”, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, 31; İbn Manzûr, “evl”, *Lisânu'l-Arab*, 11/32-33.

etmektedir.⁵² Usûl ilminde de ıstılah olarak *te'vil*, “lafzı, zâhirî delâlet dışında, ihtimali bulunduğu bir manaya hamletmektir”⁵³ şeklinde tanımlanmıştır. Demirci Kur'ân bütünlüğü içerisinde te'vilin tekabül ettiği anlamları sıraladıktan sonra terim anlamı konusunda şu tanıımı tercih eder:

“*Te'vil*, meşrû bir sebep veya delilden ötürü herhangi bir âyeti yahut lafzı zâhirî manasından alıp, kendisinden önce ve sonraki âyete mutâbık, Kitâb ve sünnete uygun manalardan birinde kullanmak demektir.”⁵⁴

Te'vile dair şartlar oluşmadığında âlimlerin çoğunluğuna göre naslardan hükm çıkarmada asıl olan lafızları zâhirî anlam itibariyle ele almak ve te'vile gitmemektir. Zira İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) te'vil şartları hakkında genel bir kaide sunmak için *el-Kanûnü'l-Küllî fî't-Te'vil* isimli eseri telif etmiştir.⁵⁵ Demirci'ye göre de şartlar gerekli olduğunda bazı ayetlerde te'vile gitmek gerekir.⁵⁶ Yine Demirci, te'vil çeşitlerini kabul edilebilirlik yönünden *makbul olan te'vil* ve *makbul olmayan* (merdûd) te'vil şeklinde iki kısımda; anlaşılabilirlik yönünden ise *yakın te'vil* ve *uzak te'vil* olarak iki başlıkta ele alır. Sonra bunlara dair birtakım örnekler sunar.⁵⁷

Özetle İslâm âlimleri indindeki müteşâbihlerin te'vil edilip edilmemesi bahsi ilk dönemlerden beri zihinleri meşgul edegelen bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Zira müteşâbihlerin te'vilinde takip edilen yollar konusunda iki grup ile karşılaşmaktayız. Demirci, bu iki grubu bize şöyle aktarır:

5.1. Te'vili Caiz Görmeyenler

Kelâm tarihi bağlamında bakıldığında müteşâbihlerin te'vilini caiz görmeyenler olarak nasların zahirî manası ile yetinen ve tenzih yolunu benimseyen Selefîyye; teşbîh ve tecsîm yolunu benimseyen Müşebbihe ve Mücessime mezhepleri ortaya çıkmıştır. Muhsin Demirci bu hususa dair kendi görüşlerini şöyle zikreder:

52 Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-Lüğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1991), 1/162.

53 Abdulkemim Zeydân, *el-Veciz fî usûli'l-fıkh* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 341; ayrıca Hadis usûlü bağlamında te'vil/haml; “birbirine zıt gibi görülen hadislerin, farklı vürûd şartlarının ortaya konulması ile bağdaştırılması” şeklinde tanımlanır. Bu hususta diğer tanımlar ve örneklerle detaylı izahlar için bk. Osman Nedim Yektar, *Aynî'nin el-Binâye'de Hadis Değerlendirmeleri* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 302-304.

54 Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 416-417; Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 117. Te'vilin Kur'ân'daki anlamları ve ıstılahına dair müstakil bir çalışma için bk. Yusuf Işıcık, *Kur'ân'ı Anlama-da Temel Bir Problem Te'vil* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 31-50.

55 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Feysalu't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka (içinde) İslâm'da Mûsâmaha*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 85-96.

56 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 121-122.

57 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 122-124

“Kur’ân’da yer alan her müteşâbih nassın manası vardır. Hz. Peygamber, sözünü ettiğimiz bu nevi nasların mana ve hakikatlerini, sahâbîler ve ilimde pâye sahibi âlimler de bunların zâhîrî anlamlarını şöyle veya böyle bilmektedirler. Ancak müteşâbih nasların manalarını bilmekle hakikat ve mahiyetlerini idrâk etmek birbirinden ayrı şeylerdir.”⁵⁸

Sonuç olarak Demirci, Gazzâlî’ye atıfta bulunup hakikî müteşâbihlerin te’vil edilmemesi gerektiği kanaatini taşır.⁵⁹ Ancak Gazzâlî, Mu’tezilî Kâdî Abdulcebbâr’a (öl. 415/1025) benzer olarak naslarda zikredilen ve mutlak müteşâbih olmayan haberî sıfatların tecsîme düşmemek adına tenzih anlayışı çerçevesinde te’vil edilebileceğini söyler.⁶⁰

5.2. Te’vili Caiz Görenler

Demirci; müteşâbihlerin te’vilini caiz görenleri ise müteahhirûn dönem Ehl-i Sünnet kelâmcıları, nefy ve ta’til yolunu benimseyen Cehmiyye, Mu’tezile ve tahyil yolunu tutan filozoflar şeklinde ortaya koyar. Bunlara dair genel olarak kelâm ilmi açısından görüşleri nakleder. Değerlendirme bağlamında ise şu beyanda bulunur:

“Müteşâbihlerin te’vilini câiz gören bu üç grup arasında tercihe şayan olan görüş, son dönem Ehl-i sünnet kelâmcılarının görüşüdür. Çünkü onlar, ne Mu’tezile gibi aklı ön plana alıp nakli ihmâl etmişler ne de filozoflar gibi avâmı müteşâbih nassların zâhîrî manalarıyla karşı karşıya bırakıp te’vili kendileri için yapmışlardır. Bilindiği gibi son dönem Ehl-i Sünnet kelâmcıları te’vilde akla gereken önemi vermekle birlikte, nakle de bağlı kalmışlar ve te’vili, Müslümanları muhtemel tehlikelerden korumak için yapmışlardır.”⁶¹

Böylece müfessirimiz müteşâbihler konusunda son dönem Ehl-i Sünnet kelâmcılarının selefin aşırı muhafazakârlığı ile Mu’tezile ve İslâm filozoflarının akla aşırı derece önem veren tutumları arasında orta yolu benimsediğine dikkat çeker. Böylece onun beyanına göre yakın dönem âlimler, te’vil konusunda gereğince akla önem vererek akıl ve nas bağlamında orta yol inşa etmek suretiyle

58 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 132.

59 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 134.

60 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-iktisâd fi’l-i’tikâd*, nşr. İ. Agah Çubukçu- Hüseyin Atay, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962), 51-53; bu husustaki Kâdî Abdulcebbâr ve Gazzâlî’ye dair mukayeseli yaklaşımlar için bk. Sabri Yılmaz, *Kelâmda Te’vil Sorunu*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 90-110. Ayrıca ilk dönem Eş’arî kelâmında haberi sıfatların te’viline yaklaşımı görmek için bk. Yakup Bıykoğlu, “İlk dönem Eş’arî Kelâmında Müteşâbihlerin Te’vili Sorunu”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2016 (20/1), 381-399.

61 Demirci, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, 154.

Müslümanları bâtil te'vile düşmekten koruyarak te'vil/yorum konusuna bir sınır/ölçü getirmişlerdir.⁶²

6. Müteşâbihlerin Te'viline Dair Bazı Kavramlar

Allah, kendisini Kur'ân-ı Kerim'de el, göz, yüz sahibi olmakla tavsif ederek haber etmektedir. Bu tavsiflerin hakikî mi mecâzî mi olduğu ise naslarda beyan edilmemiştir. Demirci, bu sıfatların te'vil edilmesi gerektiği kanaatindedir. O, bu hususta şöyle der: “O halde sıfatullah meselesinde, özellikle haberî sıfatlar hususunda yapılacak iş, Kur'ân'ın bütünündeki ispat ve tenzih unsurlarını birlikte mütalaa ederek te'vile gitmek olmalıdır. Aksi takdirde teşbih ve tecsime düşme tehlikesi vardır.”⁶³

Müfessirimiz, mezkûr eserinin üçüncü bölümünde Kur'ân'da sıfat-ı zât olarak zikredilen haberî sıfatlardan (müteşâbihu's-sıfat) '*Ayn, Cenb, Fevk, Gazab, İstihâ ve Mekk, Kabza, Vech, Yed* gibi lafızları Zemahşerî (öl. 538/1144), Râzî ve modern dönemde Elmalılı ve İzmirli İsmail Hakkı'nın (öl. 1946) görüşleri çerçevesinde yorumlama cihetine gider.⁶⁴

Yine sıfat-ı ef'âlden olan sıfatlardan *İstivâ, İtyân ve Meci*’; diğer *Arş, Beyt-i ma'mûr, Kalem, Kürsî, Levh-i mahfûz ve Sidretü'l-müntehâ* gibi müteşâbih kavramların klasik ve son dönem âlimleri tarafından te'vile tabi tutulduğunu örneklerle nakleder.⁶⁵

Müteşâbih kavramlar bağlamında *Kürsî* ile ilgili olarak bir örnek verilecek olursa Demirci öncelikle “üzerinde oturulan sandalye”, taht ve hususi mekân”, “ilmî bir makam”, “kudret” ve “saltanat” vb. şeklinde bu lafza dair kelime anlamlarını nakleder. Sonra *Kürsî* kavramı için farklı te'vil cihetine gidildiğini söyler. Bunları da: “Gökleri ve yeri kaplayacak büyüklükte bir cisim”, “maddi bir cisim olmayan mülk ve saltanat”, “Allah Teâlâ'nın ilmi”, “Allah'ın büyüklüğü ve mülkünü tasvirinden kinaye” şeklinde tadat eder.⁶⁶ O, bu lafza dair geçmiş ve yakın dönemde yaşayan alimlerin zâhirî ve bâtınî yorumlarını sistematik olarak aktarır.

Böylece Demirci, te'vile konu olabilecek müteşâbih kavramların özellikle tefsir ilmi bağlamında nasıl te'vil yapılabileceğini geleneksel yöntemi de takip etmek suretiyle pratik olarak ortaya koyar.

62 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 155.

63 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 159.

64 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 160-167.

65 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 168-181.

66 Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, 177-178.

Sonuç

Muhsin Demirci, Kur’ân’ın anlaşılmasında yardımcı ilimlerden birinin “Müteşâbihu’l-Kur’ân” olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla o, bu konunun Kur’ân ilimleri arasında önemli yeri olduğunu söyler. Zira Kur’ân’da müteşâbihin varlığına dair üç ayetin bulunduğunu, bunlardan birincisinin Kur’ân’ın tamamının muhkem (Hûd 11/1) ikincisinin Kur’ân’ın tamamının müteşâbih (Zümer 39/23) ve üçüncüsünün de Kur’ân’ın bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğunu zikrettikten sonra bu ayetler arasında ilk bakışta bir tezat görüldüğünü, ancak dikkatli ve ayrıntılı bakıldığında böyle bir durumun söz konusu olmadığını vurgular. Bu meyanda Hûd ve Zümer sûrelerinde zikredilen lafızların lügavî, Âl-i İmrân sûresindeki kavramların ise ıstilahî olduğunu beyan eder.

Bu konudaki görüşlerini toparlayacak olursak müfessir, Kur’ân’ın, üzerinde düşünölsün ve anlaşölsün diye gönderildiğini söyler. Böyle olunca ona göre müteşâbih ayetler de anlaşılabilir durum arz eder. Ancak anlaşılabilirlik hususundan, müteşâbih nasların keyfiyetlerinin tam olarak bilinebileceği algısına gidilmemelidir. Zira bunların keyfiyet ve hakikatlerini mutlak olarak ancak Allah (cc) bilir. Dolayısıyla Demirci’ye göre müteşâbihâtın hakikatini bilebilmeyi problem edinmek son derece yanlış bir düşüncedir.

Demirci, müteşâbih ayetlere vâkıf olmanın bilgiye dayalı oluşuna dikkat çeker. Başka bir deyişle o, müteşâbihâtı bilebilmek konusunu dilsel hususa değil, bilgiye bağlar. Çünkü ona göre genel anlamda müteşâbih ayetler metafizik alana tekaböl eder. İnsanlar bu alana dair bilgilerini ancak vahiy yoluyla edinebilirler. Ancak o, izâfî müteşâbihler ve özellikle manevî müteşâbihe dair lafızların te’vil edilebileceğine dikkat çeker. Binaenaleyh ona göre bilimde nihai nokta bulunmayışı nedeniyle ileriki zamanlarda bu tür müteşâbihler için daha farklı izah ve yorumların yapılması mümkündür.

Demirci’ye göre müteşâbihlerin te’vilinde nakli ihmal edip yalnız akli kâri-nelere başvurmak da doğru değildir. Çünkü bir lafız, hakiki anlamının dışında yorumlanacaksa, bu halde kârine yine Kur’ân’ın kendisinde aranmalıdır. Bu ise Kur’ân’daki müteşâbih nasların “Ümmü’l-Kitâb” olarak nitelenen muhkem âyetler çerçevesinde ele alınmasıyla mümkün olabilecektir. Aksi halde yapılacak te’viller Kur’ân’ın yanlış anlaşılmasına/yorumlanmasına sebebiyet verebileceğinden fâsit ve bâtıl hükmünde kabul edilecektir.

Özetle hocamız, yazmış olduğu müstakil çalışmasında da görüldüğü üzere müteşâbih ayetlerin tasnif yönteminde Râgıb el-İsfahânî'yi, muhteva olarak da genelde Suyûtî'yi takip ederek Müteşâbihâtul-Kur'ân'a dair klasik yöntemi takip eder. Yine o, bu sahada konuyla alakalı klasik-modern dönemde telif edilen tefsir ve usûl kitaplarındaki malumatı da aktarmayı ihmal etmez.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kâsım. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Muhammed b. 'İsâm el-Kudât. Beyrût: Dâru'l-Feth, 2011.
- Bıykoğlu, Yakup. "İlk dönem Eş'arî Kelâmında Müteşâbihlerin Te'vili Sorunu". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 2016 (20/1), 365-408.
- Deliser, Bilal. "Müteşâbihu'l-Kur'ân'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014 (18/1), 5-35.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 44. Baskı, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yayınları, 8. Baskı, 2014.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-iktisâd fi'l-i'tikâd*. nşr. İ. Agah Çubukçu- Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Feysalu't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka (içinde) İslâm'da Müsâmahe*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
- Harman, Vezir. *İbrahim Lekanî'nin Kelâmî Görüşleri* İstanbul: Hiperyayın, 2020.
- İşıcık, Yusuf. *Kur'an'ı Anlamada Temel Bir Problem Te'vil*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. 6 Cilt. thk. Abdusselâm Muhammed Hârun. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1991.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. "şbh", *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sâdir, 3. Baskı, 1431.
- Kırca, Celal. *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler: (münasebeti-yorumu-yorumcuları)* İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1982.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1997.
- Râgıb el-İsfahânî "Ş-b-h". *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Râzî, Fahreddîn. *Esâsu't-takdîs fi ilmi'l-keâm*. çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayınları, 3 Baskı, 2014.

- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Kahire: Mektebebetü Dâru't-Türâs, ts.
- Şâtıbî, İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvafakât*. 7. Cilt. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr İbn Hasan Âli Selmân. Yy: Dâru İbn Affân, 1997.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Nisâbü'rî. *Esbâb-ı Nüzul*. thk. Eymen Salih Şaban. Kahire: Daru'l-Hadis, 2003.
- Yılmaz, Sabri. *Kelamda Te'vil Sorunu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Yektar, Osman Nedim. *Aynî'nin el-Binâye'de Hadis Değerlendirmeleri*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkḥ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2. Cilt. thk. Ahmed b. Ali Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.